

В.С. Варапаева (Мінск)

ФАРМИРАВАННЕ ЧЫТАЦКАЙ САМАСТОЙНАСЦІ Ў МАЛОДШЫХ ШКОЛЬНІКАЎ ВА ЎМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ

Чытанне мастацкай літаратуры – адзін з моцных фактараў фарміравання асобы. Літаратура як від мастацтва ўдзейнічае не на асобныя бакі псіхікі чалавека, а на асобу, індывідуальнасць у цэлым. Яна можа выхоўваць у дзіцяці высокія маральныя якасці, развіваць яго эмацыйна-пачуццёвую сферу і здольнасці.

Менавіта літаратура дае чытачам абагуленыя ўяўленні аб жыцці і дзейнасці чалавека, дапамагае ім авалодаць багаццямі роднай мовы, яе камунікатыўнымі і выяўленчымі сродкамі, дазваляе выкарыстоўваць чытанне як інструмент пазнання і зносін.

Нарэшце, літаратура дае прыклады, якія бяруць на ўзбраенне дзеці. Але патэнцыяльныя магчымасці кнігі праяўляюцца толькі тады, калі яе чытаюць. А між тым, як сведчаць псіхалагі, педагогі, бібліятэкары, прэстыж чытання з кожным годам падае. Безумоўна, гэтай з’яве ёсць свае прычыны: значную канкурэнцыю кнізе складаюць сродкі масавай камунікацыі: кіно, тэлебачанне, камп’ютар, інтэрнэт, якія не патрабуюць асаблівых намаганняў, як, напрыклад, чытанне. Пры гэтым сцвярджаецца, што сродкі масавай інфармацыі садзейнічаюць бессістэмнаму назапашван-

ню другасных ведаў і з'яўляюцца тормазам у духоўным, маральным і псіхалагічным развіцці дзяцей.

Працэс знаёмства з мастацкай кнігай з'яўляецца таксама працэсам засваення маральных норм, грамадскіх каштоўнасцей, стылю паводзін, увасобленых у сюжэтах і вобразах. Мастацкі твор малое ў свядомасці чытача псіхалагічныя ўстаноўкі, якія ў пэўнай ступені каардынуюць яго зносіны з навакольнай рэчаіснасцю. Можна пагадзіцца з вучонымі, што мастацкая літаратура сапраўды з'яўляецца эфектыўным сродкам сацыялізацыі асобы. Без чытання мастацкай літаратуры немагчыма стаць годным чалавекам і грамадзянінам. У той жа час чытанне літаратуры пашырае кругагляд, садзейнічае развіццю вуснай і пісьмовай мовы. Сёння нават студэнты не могуць правільна, глыбока і змястоўна арганізаваць свой адказ, вусная мова (і беларуская, і руская) бедная, у маўленні прысутнічаюць слэнг, жарганізмы, пра афармленне пісьмовага тэксту нават гаварыць не прыходзіцца. У працэсе ж чытання фарміруецца зрокавая пісьменнасць, калі з гучаннем слова аўтаматычна суадносіцца яго правільны графічны выгляд. Такім чынам засвойваецца і пунктуацыя.

Псіхалагі, педагогі сцвярджаюць, калі да 10–11 гадоў дзіця не палюбіла кнігу і чытанне, – у яго ўжо ніколі не сфарміруецца духоўная патрэба ў чытанні.

Як жа заахвоціць дзяцей чытаннем, кнігай? Безумоўна, шмат чаго залежыць ад сям'і. Але ці часта ў нашых сем'ях бацькі абмяркоўваюць з дзецьмі прачытанае, убачанае па тэлебачанні, пачутае па радыё? Ці часта бачаць дзеці ў руках таты або мамы кнігу, зацікаўленага кнігай настаўніка і бібліятэкара, а гэты першасныя фактары, якія ўплываюць і на адносіны дзяцей да кнігі і чытання.

Калі дарослыя не чытаюць самі – цяжка патрабаваць гэтага і ад дзіцяці. Прымусам жа можна толькі адбіць жаданне, выклікаць непрыняцце кнігі, нават варожае стаўленне да яе.

Але ў пачатковай школе ёсць цудоўныя ўрокі, з дапамогаю якіх можна выхаваць (пры жаданні !!!) у дзяцей любоў да кнігі і чытання. Гэта ўрокі пазакласнага чытання, якія сёння не заўсёды праводзяцца правільна, адпавядаюць праграме, пэўным метадычным патрабаванням і крытэрыям. Часта ўрокі пазакласнага чытання падобны да ўрокаў літаратурнага чытання. А яны ж розныя! І мэты, задачы, метадыка правядзення іх розныя. Калі на ўроках літаратурнага чытання вучні працуюць з асобным тэкстам, то на ўроках пазакласнага чытання – павінны працаваць з кнігамі. Мэта ўрокаў літаратурнага чытання – навучыць дзяцей чытаць, аналізаваць твор, пранікаць у яго сутнасць, вучыць разумець літаратуру як від мастацтва, з яе спецыфічнай формай, мовай, стылем. На ўроках пазакласнага чытання дзеці набываюць чытацкую самастойнасць. Гэты тэрмін у свой час уявляла Н.М. Святлоўская [3, с. 25]. Што такое чытацкая самастойнасць? Гэта якасць асобы, якая характарызуецца наяўнасцю матываў, якія абуджаюць

цікавасць да чытання, уменняў і навыкаў, якія дазваляюць рэалізаваць гэтую цікавасць. Прасцей кажучы, на ўроках пазакласнага чытання дзеці знаёмяцца з даступным колам кніг, набываюць уменні, як іх знаходзіць і па асабістым жаданні самастойна чытаць. Уменні аналізу мастацкага твора, набытыя на ўроках літаратурнага чытання, пераносяцца на самастойную чытацкую дзейнасць.

Ва ўмовах білінгвізму паспяховае дасягненне задач пазакласнага чытання, на наш погляд, магчыма пры спалучэнні і ўзаемасувязі ўрокаў беларускага і рускага пазакласнага чытання (адзін ўрок!). Вучэбным матэрыялам да яго павінны быць лепшыя творы сусветнай літаратуры для дзяцей і юнацтва (беларускай, рускай, замежнай). Даследаванні псіхолага Т. М. Савельевай [2, с. 22] паказалі, што ва ўмовах беларуска-рускага двухмоўя дзеці спантанна засвойваюць рускую мову і ўзровень валодання ёю ў вучняў 1–2 класа аднолькавы, чаго не скажаш пра беларускую. Усё гэта прымушае шукаць шляхі і сродкі для эфектыўнага засваення беларускай мовы. На наш погляд, работа на ўроках пазакласнага чытання з рускімі і беларускімі кнігамі садзейнічае павышэнню моўнай культуры на той і другой мове, паскарае працэс пераклучэння механізмаў словатворчасці і намнога скарачае дыяпазон інтэрферэнцыі, якая праяўляецца на ўсіх моўных узроўнях.

Урок пазакласнага чытання (тэматычны, вучэбным матэрыялам якога з’яўляюцца кнігі па беларускай і рускай мове, напрыклад, “Кнігі пра жывёл”) праводзіцца па беларускай мове да таго часу, пакуль дзеці не прыступаюць да абмеркавання самастойна прачытаных кніг. Каб пазбегнуць інтэрферэнцыі, так як усходнеславянскія мовы – беларуская і руская – вельмі блізкія па лексічным складзе і фанетычнай сістэме [1], неабходна, па-першае, падзяліць гэту частку ўрока (абмеркаванне прачытаных кніг) на дзве такім чынам, каб кнігі на беларускай мове абмяркоўваліся ў адной частцы, на рускай – у другой, па-другое, перад абмеркаваннем кнігі на беларускай і рускай мове павінна быць у вучняў дыферэнцавана ўстаноўка на мовы. Дзеці павінны зразумець, асэнсаваць і прыняць да дзеяння той факт, што абмеркаванне самастойна прачытаных кніг вядуць на дзвюх мовах – беларускай і рускай – і тым самым накіроўваць свае намаганні на выпрацоўку навыкаў пераклучэння з адной мовы на другую. Задача настаўніка – сістэматычна і мэтанакіравана арганізоўваць гэту дзейнасць вучняў.

Сёння таксама востра стаіць пытанне: што чытаць дзецям і моладзі, якія кнігі варта прапаноўваць ім у першую чаргу, пра што і як пісаць пісьменнікам. Гэта праблема не толькі наша, але і сусветная. Многія даследчыкі разважаюць над тым, што такое добрая кніга і адказваюць: гэта тая, якая захапляе, якая падабаецца дзецям, у якой займальны сюжэт, які ўключае ў сябе і пераадоленне цяжкасцей, і прыгоды, і – пасля столькіх хваляванняў! – шчаслівы канец, які выклікае ў дзіцяці аблягчэнне, а таксама веру ў свае сілы і магчымасці. Добрая кніга – гэта і героі, якія на час чытання становяцца для дзяцей сябрамі. Зачастую зачараванне кнігі за-

ключаецца і ў стылі, і ў асобнай аўтарскай мелодыі, якая сама па сабе ператварае чытанне ў вялізнае задавальненне. Дзіцяці, якому ніколі не даводзілася, утульна ўладкаваўшыся ў крэсле, зачаравана, затаіўшы дыханне, чакаць пачатку гісторыі, – такое дзіця было пазбаўлена адной з самых вялікіх радасцей у жыцці.

Але добрай гісторыі мала быць захапляльнай. Добрая кніга павінна развіваць лексікон дзяцей. Адзіны выразны сродак вялікіх майстроў сусветнай літаратуры – гэта мова. Багацце мовы, яе сіла, яе праўдзівасць і дакладнасць адпавядаюць важнейшай ролі мовы, пра якую гаворыць нам Біблія. У першым і другім раздзелах Быцця, у апаведзе пра стварэнне свету сказана, што Бог словам Сваім стварыў усё існае: “У пачатку было Слова, і Слова было ў Бога, і Слова быў Бог”. Беларуска мова, як і творчае ўяўленне, – дар Божы. Вось чаму мы павінны даваць нашым дзецям кнігі, напісаныя дакладнай, ідэальнай мовай.

Але кніга павінна развіваць не толькі лексікон, розум, інтэлект. Яна магутная крыніца маралі. Безумоўна, здольнасць да эстэтычнага мыслення выходзіць хутчэй за ўсё з літаратуры, а не з маральных прынцыпаў. У казках, міфах, прымаўках і іншых творах закранаюцца важнейшыя пытанні: узаемаадносіны ў грамадстве, улада, абавязак, выбар у складанай сітуацыі. Сапраўднае мастацтва – гэта здольнасць паказаць свет, гэта ўменне перадаваць словамі тое, што звычайна застаецца нявыказаным – таму што занадта жахліва або, наадварот, цудоўна, альбо выходзіць проста за рамкі нашых бедных здольнасцяў. Адной з важнейшых якасцяў дзіцячай літаратуры з’яўляецца і павінна быць у кожным творы якасць надзеі.

Літаратура

1. Варапаева, В. С. Содержание и организация внеклассного чтения в начальных классах белорусской школы: автореф. дис. ... канд. пед. наук / В.С. Варапаева. – М., 1978.
2. Савельева, Т.М. Некоторые результаты экспериментального исследования проблемы белорусско-русского двуязычия у младших школьников / Т.М. Савельева // Вопросы преподавания русского языка в школах с русским языком обучения: сб. науч. ст. – Минск, 1973. – С. 22–23.
3. Светловская, Н.Н. Теоретические основы читательской самостоятельности и их реализация в системе начального обучения: автореф. дис. ... докт. пед. наук / Н.Н. Светловская. – М., 1977. – 25 с.